

Gazdag Vilmos: Szláv elemek a kárpátaljai beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban

Törökbalint: Termini Egyesület, 2021, 227 p.

A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálata állandó munkát ad a kárpátaljai nyelvészek számára, mivel a kapcsolatok nemcsak a múltba nyúlnak vissza egészen a honfoglalás körüli, esetleg előtti időkre, hanem a jelenkorban is zajlanak, s a jövőben is állandóan számolni kell velük (9. o.) - olvasható Gazdag Vilmos a Szláv elemek a kárpátaljai beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban című monográfiájának előszavában, amelyet Zoltán András az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora írt. A szerző monográfiája egy hosszabb időintervallumot átölelő pontos és a részletekre is kiterjedt, összegző mű, amelyben bemutatja a szláv elemek megjelenését a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban s egyben hiánypótló jelleggel bír az itt élő kárpátaljai magyarok nyelvi jellegzetességének bemutatásában a laikusok és a tudományos életben elindulni kívánó fiatalok és egyetemisták számára. A kötet alapját a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2018-ban megvédett doktori értekezés adja, amelynek egyes részleteivel az olvasó már több tanulmányban és konferencia előadáson találkozhatott.

Gazdag Vilmos a munka bevezetőjében röviden ismerteti a magyar–szláv kapcsolatok létrejöttét, a két- és többnyelvűséget, mint Kárpátalja természetes nyelvi jelenségét. Ugyanakkor felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy munkájában nem a kétnyelvűséggel, hanem az annak következtében meghonosodott orosz és ukrán lexikai elemekkel, azok különböző nyelvhasználati színtereken való előfordulásával és csoportosítási lehetőségével kíván foglalkozni a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (13. o.). Az előszót és a szerzői bevezetőt hét nagyobb és néhány alfejezet, gazdag szakirodalmi jegyzék, a munka megírásához használt szótárak és számos melléklet képezi.

A szerző a szakirodalom alapján az első fejezetben a témakörhöz kapcsolódó általános kérdéseket fejtegetve ismerteti a bilingvizmus definiálásának nehézségét, mivel egyes tudományterületek és kutatók különböző szempontokat érvényesítenek a fogalom meghatározásánál. Egy alfejezet keretén belül szól a kölcsönzésről, az idegen szó, kölcsönzó és a jövevényszó kategóriák elkülönítésének problematikájáról. Ismerteti a szó- és szó szerkezet-kölcsönzés csoportosítása alapján a direkt

és indirekt, valamint a hibrid kölcsönzést és azok típusait. Felvázolja a kölcsönzés okairól született okrendszereket a nyelvészek és a laikusok szemszögéből. A továbbiakban a tudományos köztudatban az idegen szavak esetében sokat emlegetett „nyelvromlás”-sal és nyelvcserevel is foglalkozik. Gazdag Vilmos saját szerkesztésű táblázatai által szemlélteti a szociolingvisták és a nyelvművelők a kétnyelvűségről és a kölcsönszavakról alkotott nézeteit. Mindezek alapján tudatosítja, hogy a kölcsönszavak használatát nem tekinthetjük sem a nyelvromlás egyik jegyének, sem pedig a nyelvcsere kiváltó okának (24. o.).

A munka második fejezete a magyarországi szlavisztika kutatástörténetével foglalkozik. Elsőként ismerteti a magyar–szláv etnikai és nyelvi érintkezésének kezdetét, kiemelve néhány meghatározó kutató munkásságát. Gazdag Vilmos a felmerülő magyar–szláv rokonsági kérdés kapcsán megjegyzi, hogy a 16–17. században a tudósok a szláv rokonság lehetőségét se vetették el. Ennél fogva szerzőnk ismerteti az olvasóval, hogy a mai magyar nyelvészeti szakirodalomban is egyre elfogadottabbá válik az a tény, hogy nyelvünk több ősre vezethető vissza. Ezzel pedig átrendezve a klasszikus nyelvcsaládok képét. A továbbiakban azzal is megismerkedhetünk, hogy a szakirodalomban kinek a nevéhez köthető a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásának kezdete. Az alfejezetek következő részében a 19. századi magyarországi szlavisztikai kutatásokkal foglalkozik. Elsőként említi Vosztokov nevét és Franz Miklosichot, akinek megismerjük munkásságát és a körülötte kialakult tudományos diskurzust. Gazdag Vilmos a további alfejezetekben részletesen tárgyalja Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István, Hardovics László és Kiss Lajos a modern kori magyar szlavisztikában betöltött szerepét. Az 1945 utáni időszak kapcsán leszögezi, hogy az ukrán nyelvi hatás érvényesülése elsősorban a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban mutatható ki.

Gazdag Vilmos a kiadvány harmadik fejezetében külön figyelmet szentel a kárpátaljai magyar lakosság nyelvi helyzetének, ami megalapozza kutatásának módszertanát és vizsgálatának időszerűségét. A harmadik fejezet első részében ismerteti a terület kétnyelvűségének természetes jelenségét, s azt is megtudjuk, hogy a XX. század első harmadáig a bilingvizmus megléte nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakóira volt jellemző (48. o.). Szerzőnk szakirodalmi megalapozottság által szemlélteti a trianoni békeszerződés következtében létrejött magyar nemzetiségű népsokaság kisebbségivé válásának mivoltát az új nemzetállamokban, ahol a magyar nyelv helyi szinten elvesztette addigi státuszát s alárendelt szerepbe került az államnyelvvvel szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását is jelentette (48. o.). Ezen túl megjegyzi azt is, hogy a trianoni békeszerződés következtében nemcsak a másodnyelvi hatások figyelhetők meg, hanem a peremnyelvjárásokat érintő kutatások kibontakozásának hiánya is, ezzel együtt pedig a kárpátaljai magyar nyelvjárás is kikerült a magyar nyelvjáráskutatások közül.

A harmadik alfejezetben bemutatja a kárpátaljai magyar nyelvjárások jellemzőit és jellegzetességét, ami az északkeleti nyelvjárás régióhoz tartozik. Ugyanakkor arra is kitérve, hogy területünkön nem beszélhetünk egy egységes nyelvjárásról, amit szakirodalmi megalapozottsággal szemléltet. A szerző többek között megemlíti Horváth Katalint, aki hangtani szempontok alapján hét kategóriát különböztet meg. Ezek a következők: 1. A Rahói járás nyelvszigetei és Aknaszlatina nyelvjárása; 2. Visk, nyelvjárássziget a Huszti járásban; 3. A Nagyszőlősi és a Beregszászi járás nyelvjárásai; 4. Salánk nyelvjárása a Nagyszőlősi járásban; 5. Badaló (Beregszászi járás) és Dercen (Munkácsi járás) nyelvjárása; és a Nagydobrony (Ungvári járás) és Beregrákos (Munkácsi járás) palóc nyelvjárásszigetként; valamint Az Ungvári és Munkácsi járás nyelvjárásai (Horváth, 1992). A többféle osztályozási szempontokból adódóan a szerző felhívja a figyelmet A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának III. kötetére (Lizanec 2003), ahol lexikai és szemantikai izoglosszák alapján dél-ungyi- latorcai, dél-borzosvai és dél-máramarosi nyelvjárás csoportokról is beszélhetünk. Az alfejezet további részében Gazdag Vilmos egy átfogó képet ad a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, aminek számos hang- és alaktani, illetve szintaktikai jellemzője van, ezzel pedig általánosságban jellemezve a kárpátaljai magyar nyelvterületet. Ugyanakkor megjegyzi, hogy amiben leginkább eltér a kárpátaljai magyarok nyelvjárása az anyaországiaktól, az a szláv lexikai elemek, vagyis az orosz és ukrán nyelvből meghonosodott kölcsönszavak használata (51. o.).

A következő alfejezetben a szerző ismerteti a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének jellemzőit és azokat a politikai okokat és változásokat, amelyek előidézték a kárpátaljai magyarság esetében, hogy őshonos és elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről beszélhessünk. Külön kitér arra, hogy a terület tagjainak többsége általában csak az oktatási folyamatok alatt találkozik az államnyelvvvel, így az első nyelve, ami a magyar, jogilag alárendelt szerepben van az államnyelvvvel szemben. Ezen kívül szerzőnk megemlíti, hogy a kárpátaljai magyarság jelentős része magyar domináns, vagyis privát kommunikációjában a magyar a kizárólagos nyelv, míg a formális színtereken az államnyelvet és az orosz nyelvet kénytelenek használni (51. o.). A továbbiakban bemutatja a Szovjetunió fennállása idején működő oktatási rendszert, az ukrán nyelv bevezetésének kezdetét és az azokkal járó nyelvpolitikai döntéseket, kihatva ezzel a kárpátaljai magyarság nyelvének korlátozására, a tanintézményekben bevezetésre került változtatásokra, amelyek befolyásolják az itt élők nyelvi presztízsét, iskolaválasztását és továbbtanulási lehetőségét.

A kárpátaljai magyar–ukrán kétnyelvűség típusainak alfejezetében ismerteti az olvasóval Rot Sándor (1968) munkája alapján a kétnyelvűség négy csoportját, ami valójában csak kettő, mivel az a), c) és a b), d) típusok jellege azonos s eltérés csak az érintett etnikumok kapcsán mutatható (Rot 1968). Szerzőnk a következő alfejezetben a kárpátaljai magyar nyelvészek tudományos munkái által foglalkozik a kárpátaljai

magyar nyelvjárások szláv lexikai elemeivel. Külön foglalkozik Fodó Sándor és Kótyuk István munkásságával, a tudományos nyelvjáráskutatásban betöltött szerepével. A továbbiakban a köznyelvi kommunikáció mellett a szaknyelvekre is felhívja a figyelmet, melyekben szintén érvényesülnek a másodnyelvi hatások. Az ezen a területen végzett kutatások közül bemutatja Fodó Sándor munkáját, aki a Felső-Tisza-vidék magyar nyelvjárásaival foglalkozott és szemlélteti saját kutatását is, melyben a Beregszászi Járási Kórház traumatológia osztályán vizsgálta a szláv lexikai elemek meglétét a kommunikációs folyamatok során. Emellett a további alfejezetekben részletes áttekintést kapunk a sajtó és a szépirodalmi nyelv mindennapi nyelvhasználatát érintő szláv kölcsönszavak meglétéről.

A szakirodalmi tételek részletes bemutatását követően a következő fejezetben szerzőnk saját kutatását tárja az olvasó elé. Gazdag Vilmos egy átfogó kutatást végeztet, amelyben az élőnyelvi hanganyagok vizsgálata mellett sajtónyelvi, szépirodalmi és internetes kommunikációs vizsgálatokat is végzett. S az összegyűjtött anyagokat egy kölcsönszavak ismeretére és használatára vonatkozó kérdőíves felméréssel támasztott alá. A vizsgálat részletes elemzése előtt ismerteti a kutatás helyszínének területi és demográfiai sajátosságait, amit térképek használatával szemléltet. Ezt követően megismerjük a kutatás első részét, az élőnyelvi vizsgálatokat, aminek anyagát II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai által gyűjtött 150 irányított beszélgetés (kb. 86 órányi hangfelvétel és 35 település) adta. A vizsgálat eredményeként 246 szláv kölcsönelemet rögzített. A gyűjtött adatok leolvasásában egy saját szerkesztésű térkép van az olvasó segítségére. A kutatás további szegmense a Beregszászi járásban a legtöbbet olvasott 5 újság sajtónyelvi vizsgálatára terjedt ki. Ezen vizsgálat egy évnyi lapszám áttekintését adja, amelyből szerzőnk szláv kölcsönszavakat gyűjtött. Az írott sajtó mellett figyelemmel kísérve az online hírportálokat is.

A gyűjtés során adatolt és az általa ismert szavakat felhasználva Udvari István és Gáldi László szótárainak megismerése után létrehozta önálló szótári adatbázisát.

A sajtónyelvi vizsgálatokat követően a kárpátaljai kortárs magyar irodalomban megjelenő művekből is lejegyezte a szláv nyelvi hatások legfőbb sajátosságát. Többek között szemlézte Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregényét, amiből 111 szláv eredetű vagy közvetítésű lexikai elemet jegyzett. Napjainkban egyre nagyobb teret hódít az internetes kommunikáció, s azok bizonyos felületei, amelyek vizsgálata szerzőnk munkájából se maradhatott el. Az internetes oldalak lehetőséget biztosítanak az emberek számára az ügyintézéshez és a kényelmes vásárláshoz. Mindezek tudatában szerzőnk a Facebook közösségi oldal “adok-veszek” csoportjainak hirdetései között böngészve további kölcsönszavakat gyűjtött, amit az 1. számú mellékletben közöl.

A résztvevő megfigyelések során lejegyzésre kerültek a szláv kölcsönszavakat tartalmazó mondatok, amelyből 64 szóból álló szólistát adatolt (73. o.). Mindezt kiegészítve négy: otthon, buszon, vonaton és városban történő helyszíni megfigyeléssel. Így az 5 év alatt közel 150 kölcsönszót tartalmazó példamondatot jegyzett le. A szerző vizsgálatának színvonalát emeli a példamondat nélkül nagyszámban begyűjtött kölcsönszavak (közel 150) megléte, amit mellékletben közöl. A kutatás módszertanánál említett ellenőrző kérdőíves felmérés, az Új Nemzeti Kiválósági Program támogatásával valósult meg, amiben a többféle kérdéstípusra válaszolva a kitöltőnek lehetősége volt megadni azokat az ismert szláv lexikai elemeket is, amelyek nem szerepelnek az adott kérdőívben. A felmérés keretén belül elért 342 fő részeredményeit nyelvjárási térképlapok segítségével dolgozta fel. Így jól szemléltetve az adatolt szó jelentését és egy-egy településen használt alakváltozatát.

A következőkben a szerző részletesen ismerteti az értelmező-etimológiai szótár felépítését az átláthatóság és értelmezhetőség megkönnyítésének céljából. A szócikkek felépítését tekintve először megadja a szót a maga helyesírási alakjában, másodsor dőlt betűvel jelölve az adott elem kölcsönszótípusba tartozását, majd az elem szófájának és nyelvtani részének jelölését és az adott elem standard magyar jelentését/jelentéseit, valamint az átadó nyelv cirill betűs alakját és az adott lexikai elem etimológiai megjelölését szögletes zárójelben. Mindezeket követően római számokkal ismerteti a példamondatokat, melyeket több nyelvhasználati szintéről gyűjtött, majd megtudjuk azt is, hogy az adott kölcsönszó más, hasonló céllal készült adatbázisban felelhető-e. Ennek okán Gazdag Vilmos áttekintette a Termini Kutatóintézet által készített Ht-listát (245 egyezés), a Kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárát (193 egyezés, plusz két szó más jelentésben történő adatolása), Kótyuk István 2007-ben (15 egyezés), és Márku Anita (64 egyezés) 2013-ban nyomtatásban is megjelent doktori értekezését, illetve Krajnik Ildiko 2010-ben írt szakdolgozatát (134 egyezés). Az összevetés alapján szerzőnk megállapította, hogy több mint 200 olyan szót sikerült adatolnia, melyeket korábbi munkákban tudományosan nem jegyeztek fel. A pontosság igénye mellett a szócikk végén szögletes zárójelben ismerteti az adott lexéma fogalomkör alapján történő besorolását.

A szótári adatbázist a szerző több szempontú elemzése követi, amely a kölcsönszavak csoportosítási lehetőségeit tárgyalja, s annak statisztikai adatait diagramokkal szemlélteti. Ebben a fejezetben elsőként ismerteti a kronológiai csoportosítást és Lizanec Péter két szempontú csoportosítási javaslatát. A szerző által adatolt kölcsönszavak csoportosításának eredményei azt mutatják, hogy azok túlnyomó többsége új, 1945-után meghonosodott kölcsönszó, melyek a függetlenné vált Ukrajna idején kerültek a magyar nyelvjárásokba. A begyűjtött kölcsönszavak csoportosításának második típusának etimológiai osztályába sorolt 581 kölcsönszóból 302 olyan lexémát, amely a szláv nyelvekbe valamilyen idegen

nyelvből került át. További 223 lexikai elemet rögzített szláv eredetűnek, s 56 olyan összetett szót, melynek egyik tagja szláv, míg a másik valamilyen más nyelvi elem, tehát hibrid kölcsönszó. Ugyanakkor a szerző felhívja az olvasó figyelmét a nem szláv eredetű, de a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel meghonosodott szavak csoportosítási lehetőségére aszerint, hogy a szláv nyelvekbe milyen nyelvi elemként kerültek át (143–144. o.). Az adatolt szavak etimológiai eloszlása és a szláv eredetű kölcsönszók etimológiai megoszlása külön ábrákon kerül szemléltetésre. Haladva a csoportosítási lehetőségek között a szerző az átadó nyelvek szerint is osztályozza a feldolgozott adatokat. Ennek tükrében ismerteti azokat az eseteket, amikor az orosz és az ukrán nyelvi alakban valamilyen hangzásbeli eltérés mutatható. Például a pótkocsi jelentésben használt *pricep* kapcsán egyértelműen kijelenti, hogy az az orosz *npуueп*, és nem az ukrán *npучн* átvétele. Továbbá azt is megtudjuk, hogy a kárpátaljai magyar lakosság által használt szláv kölcsönszavak túlnyomó többsége orosz eredetre vezethető vissza. Ugyanakkor vannak olyan szavaink, amelyeknek az orosz és az ukrán nyelvi változata semmilyen hasonlóságot nem mutat, ilyen például az ukrán *dovidka* és az orosz *szprávka*, amik egymás szinonimájaként használatosak (145–146. o.). A fejezet következő részében a szófaji eloszlásnál az átláthatóság érdekében az adatokat diagramra vetítve is szemlélteti, melyből elmondható, hogy a szótárban rögzített 581 lexikai elem közül 508 főnév. A fogalmköri kategorizációk alfejezetében ismerteti a kölcsönszókutató neves alakjainak különböző fogalmköri csoportosítását és saját kutatási eredményeit. A szavak fogalmköri csoportosításával kirajzolódnak a nyelvhasználati szinterek, melyeknél érvényesül a szláv nyelvi hatás. Mindezek tudatában szerzőnk létrehozta a 26 tematikai csoportot, amelybe az általa gyűjtött szláv szavak kerültek besorolásra. Gazdag Vilmos ebben a fejezetben utolsóként tárgyalja a kölcsönszó-típusok szerinti csoportosítást. A nemzetközi és a magyarországi viszonylatok mellett a kárpátaljai nyelvészek is megpróbálkoztak a szláv kölcsönszavak kategorizálásával. Ez alapján öt kölcsönszó-típust különítettek el, amelyet Gazdag Vilmos is felhasznált az általa adatolt kölcsönszavak csoportosítására. Ezáltal megtudjuk, hogy az szótári adatbázisában szereplő szavak mintegy 85,71%-a közvetlen (lexikai) kölcsönzés. Ilyen például a *bida*, *bulocska*, *szprávka* (150. o.).

A kiadvány szerzője utolsó fejezetként a kölcsönszavak asszimilációjának folyamatát is több szempont alapján vizsgálja. A fonetikai vizsgálatnál részletesen kitér azokra a hangtani sajátosságokra, amelyek révén egy-egy szláv hang vagy hangkapcsolat többféleképpen is megjelenhet a magyar nyelv kölcsönszavaiba. A részletesség igénye mellett a kölcsönszavak alakváltozatának csoportjait is bemutatja. Az alaktani vizsgálatok során több korábbi kutató is megjegyezte, hogy az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozik a szófaja. Erre a szerzőnk által adatolt kölcsönszavak között mindössze 14 példát találhatunk. Ugyanakkor a

lexéma szófajának változása mellett jelentése is módosult. Az átvevő nyelvben a kölcsönszavak jelentésbővülése és jelentésszűkülése figyelhető meg. A két folyamatot a fejezetben példákkal és hozzátartó magyarázattal szemlélteti a szerző. A fejezet zárásaként megismerjük a kölcsönszavak meghonosodási folyamatát a szerző által szerkesztett ábra segítségével.

A kiadvány összefoglalójában Gazdag Vilmos hangsúlyozza, hogy a kárpátaljai, s ezen belül a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai és nyelvváltozatai számos szláv nyelvi elemet tartalmaznak főleg a közéleti szférában. Ugyanakkor munkájának fontossága nemcsak a szláv elemek begyűjtésében mutatható, hanem az általa létrehozott értelmező-etimológiai szótár kapcsán is, amely 581 kölcsönszót és kölcsönszói származékot tartalmaz. Szerzőnk azt is kiemeli, hogy az etimológiai elemzések megvilágítják például azt is, hogy a szláv nyelvek (ukrán/orosz) szókészletére mely nyelvek hatottak leginkább, s az ukrán és orosz nyelv magyar nyelvvel kapcsolatos hatásmechanizmusai milyen szoros összefüggésben állnak az adott nyelvet beszélők történelmi múltjával (159. o.).

A kiadvány szakmai megalapozottságát kellően igazolja a 319 tételből álló szakirodalmi lista, a munka megírásához használt szótárak (13), szépirodalmi források (12). A szerző a részletekre is kiterjedt, körültekintő írásában bemutatja a kárpátaljai, beregszászi magyar nyelvjárás színességét és gazdagságát ábrákkal, táblázatokkal, fotókkal és saját szerkesztésű térképekkel szemléltetve.

Irodalom

1. Horváth Katalin 1992. = Горват Е. И. Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica I*: pp. 20–21.
2. Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.
3. Rot Sándor 1968. = Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.

Úr Georgina, II. évfolyamos MA-hallgató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék. E-mail: ur.georgina.m21mr@kmf.org.ua

Ур Георгіна, студентка II курсу магістратури, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. E-mail: ur.georgina.m21mr@kmf.org.ua

Úr, Georgina, 2nd year MA student, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Philology. E-mail: ur.georgina.m21mr@kmf.org.ua